

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Savaş Anlamı Sözcüklerin Kapsamı*

DOÇ. DR. ERKAN HİRİK*

Öz

Ömrünün büyük bir bölümünü seyahatlerde geçiren Evliyâ Çelebi gördüğü, tecrübe ettiği ya da ikincil kaynaklar vasıtasıyla haberdar olduğu birçok olayı eserinde kaleme alarak bu bilgilerin bugüne ulaşmasını sağlamıştır. Seyahatnâme, muhteva genişliği ve döneminde alışılmıştın dışındaki dili dolayısıyla yalnızca Türk edebiyatının değil, tüm dünya edebiyatının en önemli tarih kaynakları arasında yer almaktadır. Evliyâ Çelebi'nin sosyal statüsü ve eserin basmakalıp gezi edebiyatı ürünü dışında olması, eserin tarihi kaynak bağlamında önemini artırmaktadır. Keza Seyahatnâme'de çok sayıda savaş ve sefer konu edilmektedir. Çoğu savaşa bizzat katılan Seyyah, "savaş, gaza, sefer, cenk, fetih, fütühat" gibi sözcükleri bilinçli bir şekilde kullanmış ve 17. yüzyılda gerçekleşmiş birçok savaşta elde edilen ganimetten kullanılan silahlara, fethedilen yerlerden savaşa katılan askerlerin psikolojik durumlarına kadar bilgiler sunabilmektedir. Sunulan bu bilgilerde kullanılan dil, söz varlığı ve kimi yerlerde fonetik/morfolojik veriler savaş dili bağlamında da Seyahatnâme'yi ayrı bir yere konumlandırmaktadır.

Bu çalışmada Evliyâ Çelebi'nin ilgi çekici bir dille okuyanın gözünde canlandırma olanağı sunduğu savaş anlatıları; söz varlığı, Seyyah'ın sözcük tercihi ve kullanılan dil bağlamında ele alınacaktır. Böylece savaş edebiyatı bağlamında Seyahatnâme'nin konumu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, savaş, söz varlığı, Osmanlı Türkçesi

THE SCOPE OF WAR WORDS IN EVLİYÂ ÇELEBİ'S SEYAHATNÂME

Abstract

Evliyâ Çelebi, spent most of his life on travels, wrote down many events that he saw, experienced or was aware of through secondary sources, and ensured that this information reached today. Seyahatnâme is among the most important historical sources not only of Turkish literature but also of the whole world literature due to its breadth of content and unusual language in its period. Evliyâ Çelebi's social status and the fact that the work is out of the stereotypical travel literature product increases the importance of the work in the context of historical source. Likewise, many wars and expeditions are mentioned in Seyahatnâme. The traveler, who participated in most of the wars himself, used words such as "war, gas, expedition, war, conquest" consciously and can provide information from the loot obtained in many wars in the 17th century

** Bu çalışma Millî Savunma Üniversitesi tarafından 21-22 Haziran 2022 tarihlerinde düzenlenen Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Savaşların Dile Yansıması" başlıklı bildirinin genişletilerek geliştirilmiş şeklidir.

* Samsun Ün. İktisadi İdari ve Sosyal Bil. Fak. TDE Böl. erkanhirik@gmail.com, 0000-0001-6978-8981.

Gönderim tarihi: 15.09.2022

Kabul tarihi: 05.11.2022

to the weapons used, and the psychological state of the soldiers who participated in the war from the conquered places. The language, vocabulary and in some places phonetic/morphological data used in this presented information position the Seyahatnâme in a different place in the context of the language of war.

In this study, war narratives, which Evliyâ Çelebi offers to visualize in the eyes of the reader with an interesting language, will be discussed in the context of vocabulary. Thus, the position of Seyahatnâme in the context of war literature will be tried to be determined.

Keywords: Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, war, vocabulary, Ottoman Turkish

GİRİŞ

Evliyâ Çelebi yalnızca XVII. yüzyılın değil, tüm Türk edebiyatının hatta dünya edebiyatının en önemli şahsiyetleri arasında yer almaktadır. Yarım asrı aşkın bir süreyle Osmanlının hüküm sürdüğü toprakları dolaşarak gördüklerini ya da dolaylı olarak bilgi sahibi olduklarını Seyahatnâme’de bir araya getirmiş olması onun öneminin temelini oluşturmaktadır.

Seyahatnâme’yi sıradan bir gezi edebiyatı örneği olarak değerlendirmek mümkün değildir. On ciltlik bir hacme sahip olan eserde yalnızca Seyyah’ın gezdiği yerlerin coğrafi özellikleri yer almaz. Bununla birlikte o bölgelerin tarihi, insanları, konuşma biçimleri, bitkileri, yiyecekleri, giyim tarzları, örf ve âdetleri, kendi iç anlatıları, hastalıklar, hastalıklara karşı bulunan şifa verme yöntemleri, insanların psikolojik durumları gibi genelden özele oldukça farklı konularda bilgiler bugüne eser sayesinde aktarılmaktadır. Bu nedenle Seyahatnâme âdeta bir ansiklopedi niteliği taşımaktadır. Eserin kaleme alındığı çağın özellikleri de dikkate alındığında Seyahatnâme’de Evliyâ Çelebi’nin ne kadar zor bir işi başardığı anlaşılacaktır.

Seyahatnâme’nin konu bakımından geniş bir yelpazede bulunması eserin muhteva incelemelerinin ön plana çıkmasına neden olmuş, bu da eserin dil ve dilbilgisi bağlamında incelemelerinin geri planda kalmasına yol açmıştır.

Osmanlı Türkçesi metinlerinin çoğu geleneğe bağlı metinler olarak yazarlarının üsluplarını yansıtsalar da belli basmakalıp şekillerde kaleme alınmıştır. Seyahatnâme bu anlamda döneminin diğer metinlerine benzemeyen bir dille yazılmıştır. Seyahatnâme’de yer alan bilgilerin aktarımında Seyyah, kendi anlatım tarzını ve dilini belirlemiş ve eserini bu şekilde vücuda getirmiştir.

Seyyah, eserinde yalnızca gezip gördüklerini kuru bir dille anlatmamıştır. İz, Evliyâ Çelebi’nin anlattıklarının *kendi görüp işittikleri, gözlemleriyle saptadıkları, görgü tanıklarından dinleyip aktardıkları, kendi hayal gücü ile abarttıkları, halk arasından inanılan ve anlatılan olağanüstü olaylar çerçevesinde olduğunu ifade etmektedir* (1979, s. 64). Bunlara ek olarak Evliyâ Çelebi’nin eserini kaleme alırken Tuhfe Tarihi, Tarih-i Taberî, Fütüvvetnâme gibi birçok eserden de faydalandığını belirtmek gerekmektedir (Eren, 1960, s. 37).

Evliyâ Çelebi’nin seyahatleri ile tecrübe ettiği olayları kaleme alırken kullandığı dil ya da anlattığı olaylar kimi zaman araştırmalarda Seyahatnâme’nin abartılarla dolu güvenilir bir kaynak olduğu algısını yaratmış olsa da yapılan farklı disiplinlerdeki araştırmalar aslında Seyyah’ın mübalağa sanatını kullansa da gerçeklerden çok da kopmadığını göstermektedir. Keza

Duman da çalışmasında Seyahatnâme'nin doğru şekilde incelenip değerlendirildiğinde eserin gerçeklerle örtüştüğünü ifade etmektedir (Duman, 2011). Bunlara ek olarak Kahraman, Evliyâ Çelebi'nin gezip dolaştığı yerlerde o yerin yöneticilerinden bilgiler aldığını, bölgenin kayıtlarını ve sicillerini incelediğini, halkla görüşükten sonra bizzat gezip görerek bilgileri tek tek yazdığını söylemektedir. Kahraman, Evliyâ Çelebi'nin edindiği bu bilgileri yanında sakladığını ve son durağı olan Mısır'da bir araya getirip sistemli bir şekilde ve gezi sırasına göre yazdığını söylemektedir. Kahraman bunu Evliyâ Çelebi'nin seyahate başladığından yaklaşık 10 yıl sonra gittiği yerde de 51 yıl ifadesini kullanmasına bağlamaktadır (2013, s. 77-78).

Tezcan, Seyahatnâme'yi şu şekilde tarif etmektedir:

Hayatı boyunca daha önce başka şeyler yazıp yazmadığını bilmediğimiz çok yaşlı bir yazarın vatan-ı aslı[si] olan Belde-i Tayyibe ya'nî Kostantiniyye'yi terk edüp, Mısır'a çekilip orada bütün hatırladıklarını, belki notlarını birleştirerek, neyi nasıl yazmak istiyorsa, öyle kurgulayarak, en başta kendisi olmak üzere her şeyle ve herkesle, kimi yerde pek belirgin biçimde, kimi yerde 'çaktırmadan dalga geçerek' yazdığı eşi benzeri görülmemiş koskoca bir eser...Türlerüstü devasa bir yapıt... İçinde yalnız seyahat yok, seyahat sanki bahane, bu eserin içinde seyahatin yanında her şey var. (2011, s. 276).

Evliyâ Çelebi tanık olduğu olayları her türlü detayı ile anlatmaya büyük gayret göstermekle birlikte bu hususa önem vermektedir. Başka bir deyişle tanık olduğu yerleri ve olayları sözleriyle resmedebilmektedir. Bu nedenle Türkçenin ifade çeşitliliğini ve zenginliğini oldukça güçlü bir şekilde kullanabilmiş ve bahsedilen özgün dilini oluşturabilmiştir. Yerel bir satıcının satış yaparken kullandığı nidalardan kuş seslerine, kekeme birisinin konuşmasından kedi seslerine kadar detaylı aktarım yapabilen Evliyâ Çelebi'nin aynı titizliği olayların aktarımında da devam ettirdiği görülmektedir. Evliyâ'nın bu detaycılığı tarihî olayların aktarımında eserin bir tarih belgesi gibi kullanılabilir olmasına olanak tanımaktadır. Bizzat katıldığı seferlerde askerlerin psikolojik durumlarından, komutanların konuşmalarına kadar kesitler sunan Seyyah, eseriyle XVII. yüzyıl Osmanlısına ve özellikle dönemin askerî olaylarına büyük ışık tutmaktadır. Evliyâ Çelebi'nin eserinde titiz bir anlatım tekniği uygulamasının neden ile Seyahatnâme'nin yazılış amacı arasında bağ olduğunu söylemek mümkündür. Dankoff, Seyahatnâme'nin yazılış amaçlarından birinin Osmanlı'nın ve çevresinin eksiksiz bir tasvirini sunmak, diğerinin ise seyahatlerin eksiksiz bir kaydını tutmak olarak olduğunu söylemektedir (2010, s. 40).

Tüm bunlar göstermektedir ki Evliyâ Çelebi, gezerken elde ettiği bilgiler, gittiği yerlerin yöneticilerinden aldığı malumatlar ve sicillerden aldığı kayıtlar, onun üslubu ile birleşerek tarihî bir kaynak olarak kullanılabilir nitelikte bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle özellikle son dönemlerde tarih, sanat, halk bilimi, coğrafya gibi disiplinlerde de yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından Seyahatnâme¹ birincil kaynak olarak kullanılmaktadır.

1. EVLİYÂ ÇELEBİ VE TÜRKÇEYİ KULLANIMI

Seyahatnâme boyunca verdiği düzenli etimoloji bilgilerinden ve gittiği bölgelerin konuşma özelliklerini sunmasından hareketle Evliyâ'nın dile karşı özel bir ilgisinin olduğunu söylemek

¹ Seyahatnâme'den verilen örneklerde köşeli ayraç ile cilt ve varak numarası verilmiştir. Dankoff, Kahraman, Dağlı ve Kurşun tarafından 2011 yılında yayımlanan nüsha esas alınmıştır.

mümkündür. Seyahatleri esnasında pratik amaçla dile dair bilgiler edinen Seyyah, bu bilgileri okuyucuyla da paylaşmaktadır. Evliyâ Çelebi'nin dile karşı olan ilgisi şu kısımdan açık bir şekilde anlaşılmaktadır:

[3/147a] Ammâ seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî Âdem olan kimesnelere her lisândan ekmek ve su isteyecek kadar ve kendüye bir zarar geleceğın fehm edecek kadar gûnâ-gûn lisân bile kim kendüyi girdâbdan halâs ide.

Evliyâ Çelebi'nin dil konusundaki mahirliği ile ilgili Akalın, onun dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen hatta kimi zaman sözcükler türeten bir dil ustası olduğunu söylemektedir (2013, s. 54). Evliyâ Çelebi'nin dil ustası olduğu onun *kelime türetmece ve kelime çarpıltmaca* örnekleri sunmasından anlaşılmaktadır. Bu şekilde hem sözcüklerin hem de morfeplerin kullanım alanlarını genişleten Evliyâ, anlatım kabiliyetini de güçlendirebilmektedir. Dankoff, Evliyâ Çelebi'nin *dille istediği gibi, serbestçe oynama tutumu ile kendi çıkardığı âdete kendisi uyma tutumu* arasında gidip geldiğini belirtmektedir (2008, s. 17).

Gördüğü her şeyi fotoğraf sadakati çerçevesinde anlatmak isteyen Evliyâ Çelebi, Türkçenin o gün kullandığı alfabeyi düzenleyerek kulağının duyduğu sesleri olduğu gibi yansıtmayı başarabilen bir yazım düzeni amacı taşımaktadır (Tulum, 2011, s. 167-168). Bu nedenle gezip gördüğü yerlerde kedi sesini, güvercin çağırın birinin sesini, kekeme birinin konuşmasını olduğu gibi aktarmaktadır.

Evliyâ Çelebi'nin detaycılığı onun dil kullanımına yansımış ve bu durum eserinin birçok konuda bilgileri bugüne aktarmaya yarayan bir niteliğe bürünmesine neden olmuştur. Tarihî bir kaynak olarak ele alınması gereken Seyahatnâme içinde anlatılan olaylarda sözcük seçiminde dahi titiz bir dil ustasının varlığını göstermektedir.

Bizzat katıldığı ya da şahit olduğu savaşlarda söz varlığına dair birçok kullanım örneği sunan Evliyâ Çelebi, bu savaşların birbirlerinden farklarını sözcük seçimleriyle ifade etmiştir. Bununla birlikte gerek bu savaşların öncesinde gerek savaş esnasında gerekse de sonrasında kullanıldığı sözcüklerle savaşın betimlemesini bilinçli sözcük seçimiyle yapmıştır. Kullanılan savaş aletlerinden, savaş alanına hem askerinin hem de düşman askerinin psikolojik durumuna kadar bilgiler sunan Evliyâ Çelebi'nin harp dili ve edebiyatı bağlamında Seyahatnâme'yi önemli bir noktaya konumlandığı söylenebilir.

2. SEYAHATNÂME'DE SAVAŞ ANLAMLI SÖZCÜKLER VE KAPSAMLARI

Döneminde musahiplik, kâtiplik, imamlık, nedimlik ya da ulak şeklinde görev yaptığında bu görevlerindeki süreyi her an seyahat etmek için vesile aramakla geçiren Evliyâ Çelebi, çoğu zaman da bu amacına erişerek seyahatler gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla kendisi için âdeti bir tutku olan seyahat, Evliyâ Çelebi'nin her fırsatta değerlendirdiği bir olgu olarak görülebilir. Bu nedenle "savaşlar da Evliyâ Çelebi'nin seyahat etmesi için bir bahane olmuştur." denebilir. Kendisi de bir devlet adamı olan Evliyâ, çeşitli görevleri vesilesiyle seyahat etmekle birlikte bu görevlerin birçoğunda seferler de bulunmaktadır. Hatta kimi zaman savaşlara bir asker gibi bizzat da katılmış ve savaşmıştır. Evliyâ Çelebi'nin katılarak savaştığı ya da şahit olduğu savaşlarda verdiği detaylar, Osmanlı kroniklerinde ve resmî belgelerde yer almayan inceliklere sahiptir. Askerlerin

savaş için olan motivasyonundan, savaş durumundaki ruh hâllerine kadar insani betimlemeler de yapan Evliyâ Çelebi, bu şekilde savaşa dair birçok söz varlığı unsuru sunmaktadır.

Seyahatnâme’de dedesinin İstanbul’un fethine katıldığını, babasının ise katıldığı seferleri büyük bir övünçle anlatan Evliyâ Çelebi’nin seferlere katılma ve bu seferleri da seyahate vesile kılma aracı olarak görmesinin onun çocukluğundan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Hatta çoğu zaman Evliyâ Çelebi’nin seyahatlerinin rotasının belirleyicisi seferler olmuştur. Seyahatlerinin bazı ciltlerine doğrudan sefer anlatılarıyla başlamaktadır. “Der-Beyân-ı seyâhatnâme-i fütûhât-ı diyâr-ı Alman-ı dâr-ı bî-îmân vilâyet-i Kâfiristân-ı bî-amân” [7/1b] kısmıyla başlayan yedinci cilt bunun tipik bir örneği sayılabilir. Keza sekizinci ciltte katıldığı seferleri büyük bir gururla sıralamaktadır. 1641-1669 yıllarında çok sayıda seferlere katılan Evliyâ, seyahatlerinin büyük bir kısmını da aslında bu seferler vasıtasıyla da gerçekleştirmiş olur.

Savaş ve seyahat Evliyâ Çelebi’de birbirini besleyen iki unsur olarak göz önüne çıkmaktadır. VI. ciltte bir süre seyahat edememenin vermiş olduğu huzursuzluk ile [6/49a] “Âyâ ne cânib azm-i râh etsem?” diye düşündüğü anda Macar ve Alman seferlerine katılması hem seyahat hem de savaş olanağı tanımış olur.

Savaşlara ait kayıtlar müverrihler tarafından kayıt altına alınmış olmasına karşın Evliyâ Çelebi bu savaşları kendisi de bizzat kayıt altına almış ve savaşlarla ilgili detayların bugüne erişmesine vesile olmuştur.

[6/107a] “Niçe müverrihler yazdılar, ammâ bu hakîr ü kemter fakîr kalîlü'l-bizâ’a pür-taksîr bu gazâ-yı azîmde bulunup alâ kadri'l-îmkân bu yüzden müsvedde etdik. İnşâallâhu Ta’âlâ bu mecmu’a-i nâ-matbû‘umuzu ser-rişte elde olduğu üzre tas[h]îhe geçirüp gayri kürrâslar[a] tahrîr etdikde “El-ma’nâ fi batni’s-şâ’iri” üzre dahi matbû’ ve merbût tahrîr olunur. Kusûruna nazar olunmayup dâmen-i afv ile setr edeler.”

Her ne kadar Evliyâ Çelebi’nin çağdaşı olan tarih yazıcıları da kısmen kaleme almış olsalar da Seyyah’ın tarihî olayları kaleme alması, onun canlı üslubu ile daha ilgi çekici hâle gelmektedir. Emecen, müverrihlerden daha detaylı bilgiler vermesine rağmen Seyahatnâme’nin tarih kaynağı olarak kullanılmamasını sorun olarak tespit eder (Emecen, 2009, s. 140). Seyahatnâme’nin uzun bir süre birincil kaynak olarak kullanılmamasının nedeni Evliyâ’nın mübalağalı üslubu olmalıdır. Bu üslup Evliyâ Çelebi’nin eserinin güvenilmeyecek bir kaynak olduğu algısını yaratmış olmalıdır.

Seyahatnâme’de hacmen de oldukça yer tutan savaş anlatılarında Evliyâ Çelebi’nin özellikle yağma motivasyonuna sahip askerlerin ruh durumları konusunda da bilgiler sunmuştur. Evliyâ’nın bu savaşlara bizzat katılmış olması da gözlemleyerek aktardığı bu bilgilerin önemini bir kat daha artırmaktadır. Gazâ düşüncesinin ve yağma kültürünün savaşlar üzerindeki etkisi Ertaş (2012) tarafından değerlendirilmiştir.

Evliyâ Çelebi, savaş kavramını farklı sözcük tercihleriyle ifade etmektedir. “Ceng, gazâ, sefer, fetih, muhasara, savaş, muharebe, harb, kılıç çek-” bu sözcüklerden bazılarıdır. Bu sözcükler Seyyah tarafından alelade kullanılmamıştır. Örneğin *sefer* sözü ile genel bir savaşa hâli ifade edilmiştir. Seyyah’ın çokça tercih ettiği sözcüklerden bir diğeri de “gazâ” sözcüğüdür. Bu sözcük yine genel savaşa hâlini anlatmakla birlikte doğrudan çarpışmalar için özellikle tercih edilmektedir. Ordular arası kılıç ve ateşli silahlarla yapılan mücadeleler ise “ceng” ve “savaş” sözcükleriyle ifade edilirken “cihâd” sözcüğü çok az yerde geçmektedir.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde savaş olgusu ile ilgili kullanılan sözcükler aşağıda isim ve fiil cinsinden olması fark etmeksizin değerlendirilmiştir. En çok kullanılan en az kullanılan doğru bir sıralama ile ele alınan savaş anlamlı sözcüklerin kullanım alanları şu şekilde ele alınabilir:

2.1. Ceng

Seyahatnâme'de ateşli silahların kullanıldığı savaşları anlatmak için Seyyah, *ceng* sözcüğünü kullanmaktadır. Savaş, kuşatma, çatışma gibi mücadelelerin ifade edildiği durumları anlatan ve sıklık derecesi en yüksek olan sözcük *ceng*'dir. Evliyâ, gerek kendi çağında gerekse kendinden önceki dönemlerde yaşanmış olan savaşlarla ilgili oldukça teferruatlı bilgiler sunduğu için *ceng* sözcüğünü de oldukça sık kullanmıştır. Hatta Seyahatnâme içerisinde tüm bağlamlarda en sık kullanılan sözcüklerden birisinin de *ceng* olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Bununla birlikte Seyahatnâme'yi oluştururken bahsettiği bölgelerin her birinin savaş geçmişine dair bilgiler vermeyi eserin tüm ciltlerinde bir plan olarak benimseyen Evliyâ'nın bu planı da savaşa dair sözcüklerin sıklıkla kullanılmasını sağlamıştır. Bu da *ceng* sözcüğünün sık kullanılma nedenlerinden bir diğeridir.

Evliyâ, Tirepişvar kalesinin vasıflarını anlattığı kısımda *ceng* sözcüğünü tercih ederek ateşli silahların kullanıldığı bir savaşı tarif etmektedir. Bu savaşta Osmanlı askerinin ganimet mallarına ne kadar önem verdiği ve psikolojik olarak bu malları edinmelerinin onları motive ettiğini ifade etmektedir. Eleştirel bir dille Kral kızının cesedi üzerindeki değerli eşyaların nasıl toplandığı ifade edilmektedir.

"[6/9b] "Zolomioğlu kralzâde milki olmağile içinde olan Macar eşkiyâsı on binden ziyâde olmağile elçilerimiz ile varan nâmelerimize aslâ itâ'at etmeyüp "cenge" mübâşeret etdiler. Asker-i İslâm hemân ol sâ'at varoş-ı azîmine rûzgâr-ı zor-kârın tarafa şehrine âteş edince yana yana âteş kal'a içinde olan tahta örtülü evlere yapışınca derûn-ı hisârda olan evler ve cebehâneler eyle tutuşdu kim hemân cân acısından cümle küffâr-ı hâksâr-ı dûzah-karârın karârları kal'ada kalmayup kimi kal'a kapusundan taşra çıkup kimi dendân-ı bedenden kendülerin kal'adan aşağı atup kimi helâk ve kimi esîr-i gamnâk [ve] giriftâr-ı bend-i belâ olup enderûn-ı kal'ada olan toplar âteşden kızup kendü kendilerine azîm vezni üzre bî-hisâb toplar atıldı. [6/10a] Bu ganîmetleri gâzîler görünce âteş-i Nemrûd'a bakmayup lâşe-i duhter üzre hücum edüp niçe ümmet-i Muhammed birbirlerin ganîmet için şehîd ederek cümle ganîmetleri yağmâ edüp âsûde-hâl oldular."

"[2/234a] Yedi yüz doksan birde "Kosova cenginde" üç kerre yüz bin kâfiri "dendân-ı tığdan geçirüp gazâ-yı ekber etmişken" küffâr-ı hâk-sâr leşlerin temâşâ ederken Miloş Koblaki nâm kâfir leşler içinden kalkup Murâd Hân'ı ol mahalde bıçağıyla urup şehîd etdi."

"[2/234b] Ba'dehû hicret-i Nebvî'nin sekiz yüz beşinci senesinde sût-i tedbîr ve bed-hâh huddâmân re'yiyle Timur Hân, Hind [u] Acem diyârlarından hurûc edüp Yıldırım Hân ile "cenge" âheng etdükde Yıldırım Hân gördü kim cümle askeri kendüden yüz çevirüp Timur yanına firâr etdiler."

"[2/268b] Evvelâ "gazâ-yı cezîre-i Girid (...)" Hikmet-i Hudâ (---) cezîre kurbunda altı pâre Malta küffârı kadırgalarına râst gelüp bir gün bir gice "ceng-i azîm edüp" sademât-ı topdan kalyon içre olan atlar boşanup guzât-ı müslimîne atlar dahi bir şaşkınlık verüp yine bu hâl ile

mücâhidîn “ceng [ü] savaş-ı perhâş” edüp limân hevâda kalyon rûy-ı deryâda karadağ gibi kalup (...)”

“[2/269b] tarfetü'l-ayn içre taşra asker döküp ve iki pâre kolomborna toplar ve gayrı cebehâne ve mühimmâtlar çıkarup sepet-i siperler sürüp kal'ayı cümle guzât-ı müslimîn muhâsara edüp iki sâ'at “cenge” tahammül etmeyüp içinde olan soltat ve murtât kefereler haçlı peykerlerin ser-nigûn edüp vakt-i fecrde papasları taşra çıkup”

2.2. Gazâ

Gazâ, TDK Sözlük'te “İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş” olarak tanımlanmaktadır. Eserini çok sayıda ayet ile destekleyen Evliyâ Çelebi, gazalarda da bu tavrını sürdürmektedir. Osmanlı ordusunu aynı zamanda İslam ordusu olarak niteleyen Evliyâ Çelebi, orduyu çeşitli sözcüklerle nitelemiştir. Bu nitelemelerden bazıları şu şekildedir:

- Asâkir-i İslâm
- Guzât-ı müslimîn
- Guzât-ı muvahhidin
- Guzât-ı mücâhid
- Sâtûr-ı Muhammedî
- Cünd-i Osmânî
- Cündüllah

VII. ciltteki şu ifade gaza anlayışının açık bir ifadesidir: [7/65b] “(...) bizim pâdişâhımız ve cümle asâkir-i İslâmımız ceng-i cidâlsiz ve harb-i kîtâlsiz olamazlar, zira bizim Hazret-i Muhammedimiz Allah emriyle kâfire kılıç urmağile ba's olup anların fermânıyla bizler dahi kılıç urup gazâlar ederiz.” Bununla birlikte ordu savaş öncesinde dini duyguları ön plana çıkarılacak şekilde motive edici eylemler yapılmaktaydı. Mevlitler, okunan sureler ve cemaat şeklinde kılınan namazlar, yine gazaların “İslam ordusu” düşüncesiyle yapıldığını gösteren bir diğer delil olarak ortaya çıkmaktadır.

“[1/19b] Meselâ gazâ-yı Bedr ve gazâ-yı Uhud ve gazâ-yı Handak ve gazâ-yı Benû Ferîr [Kurayza] ve gazâ-yı Beni'l-Mustalık ve gazâ-yı Hayber ve gazâ-yı Mekke ve gazâ-yı Huneyn ve gazâ-yı Tâif ve on tokuz gazâda Hazret-i bâ-izzet bile gazâ etdiler. Ammâ harb [ü] kîtâl ve ceng [ü] cidâl olmadan düşman itâ'at edüp harâc kabûl etdiler.”

Evliyâ Çelebi, özellikle İslâmî anlayışa göre olan kuşatma ve fetihlerde özellikle *gazâ* sözcüğünü tercih etmektedir. Aşağıdaki örnekte “Bismillah” ile “gazâ” sözcüklerinin aynı cümlede eşdizimli olarak kullanılması bunun bir göstergesi olarak ele alınabilir.

“[3/95a] Osmân Gâzî müstakil Rûm diyârına sikke ve hutbe sâhibi pâdişâh olunca Bismillah ile ibtidâ “gazâsı” bu Mudurnu kal'ası olmuştur.”

Cihâd sözcüğü ile eşdizimli kullanılan *gazâ* ifadesi de yine İslâmî gaza anlayışının Evliyâ Çelebi'deki tezahürü olarak görülebilir. Bu anlamda şu örnek verilebilir:

“[3/141b] Balı Efendi azîz bu hâli istimâ' edüp eydür: “Süleymân garîb, kırk sekiz yıldır “cihâd-ı gazâ” edüp “cihâd-ı ekber” etmedi. Niçe yüz bin mahlûk-ı Hudâ'yı kırarak şimdi bizim

himâyemizde olan korumuzu âhir senesinde kırmağa mı geldi?" deyüp seccâdesin alup dağlar içine firâr eder."

Kıbrıs adasının fethedilmesi durumunda yapılacak olan savaştan elde edilecek mallar neticesinde cami yaptırılacak olması ve bu fethin gerçekleşmesiyle birlikte Allah'ın bu fethine müsaade ettiğinin ifade edilmesi yine İslamî gaza anlayışının bir tezahürü olarak eserde yer almaktadır.

"[3/154a] Yâ Selîm, Allah ile ahd [u] mîsâk etmiş idin kim 'Eğer fâtihi-î cezîre-i Kıbrıs olursam, "gazâ" mâlından bir câmi' binâ edeyim' demiş, idin. Cenâb-ı Bârî sana Kıbrıs adasının yedi yüz yetmiş mil arzında yüz yetmiş pâre kal'a ihsân etdi."

Gazâ sözcüğü ile ilgili örnekleri artırmak mümkündür. Hatta Seyahatnâme'de savaş bağlamı sözcükler içerisinde sıklık derecesi en yüksek olan sözcüklerden biri *gazâ*dır. Osmanlı Devleti'nin bir görevlisi olan Evliyâ Çelebi'nin eserine devletin ideolojik yaklaşımını sözcükler vasıtasıyla nakşetmiş olması bu anlamda dikkat çekmektedir.

2.3. Sefer

Sefer sözcüğü Evliyâ Çelebi tarafından iki bağlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri içerisinde yolculuk, seyahat de barındıran bir saldırı ve fethine geçme hâlidir. İkincisi ise konuşma anında sonucu bilinmeyen bir savaşı ifade etmek için kullanılmaktadır. Yalnızca geçmişte gerçekleşmiş bir sefer hakkında bilgi veriliyorsa elbette ki bu kez sonuç bilinmektedir.

[3/182a] Hemân paşa eyitdi "Evliyâm ben mu'abbir değilim, ammâ ilhâm-ı Rabbânî ile hâtırına böyle hutûr eder kim, ben "Revân seferinde" Sultân Murâd Hân'ın musâhibi ve çukadârı idim. Ba'de'l-feth-i Revân avdetde vilâyet-i Nahşivân'ı ve Serav-şehr-i ve Tebrîz'i ve niçe yüz aded İrân-zemîn vilâyetinde kendü büldânları harâb u yebâb, hânelerin türâb, âdemlerin giryân u kebâb ederek Kotur kal'ası altından Mahmûdî vilâyetin ubûr edüp sedd-i imân kal'a-i Van'a dâhil olduğumuzda Sultân Murâd Hân, Van kal'asının seyr [u] temâşâyâ urûc edüp anda ta'âm yeyüp hâb-âlûd oldu.

"[4/238b] Zamânı kadîmde bu şehir Mâhân pâdişâhının hükmünde idi. Ol pâdişâh-ı bî-tedbîr Semenân pâdişâhı üzre "sefer etmeğe" murâd edindikde bu şehir-i Ahlad ahâlîsinden "sefer-imdâd" için yüz bin yumurta ister."

"[4/239b] Kânûn üzre cebelüleriyle bin mikdârı Muş sahrâsı bîhûş asker olup beğleri livâsı altında me'mûr oldukları 'sefere giderler'."

Sefer sözcüğü genellikle *sefere gitmek*, *sefere çıkmak* bağlamında "eş-" fiili ile eşdizimli olarak *sefer eş-* olarak kullanılmaktadır.

"[2/249a] Hîn-i seferde bu cümle asker-i pür-silâh Paşa sancağı ve alaybeğisi; bayrağı altında eşmek; şartıyla ma'mûr [u] âbâdân kurâların senevi (---) (---) yük akçe mahsûlâtların yiyüp "sefer eşerler." Nâ-mevcûd bulunsalar ze'âmet [ü] timarları; âhara tevcîh olur."

"[4/245b] Beğinin hâssı taraf-ı pâdişâhîden 300.000 akçedir. Erbâb-ı timârı 97 ve erbâb-ı zu'amâsı 7 vardır. Alâybeğisi ve çeribaşısı vardır. Hîn-i gazâda üç bin Ekrâd askeri olup 'sefer eşerler.'"

2.4. Fetih

Fetih sözcüğü de Evliyâ Çelebi tarafından tercih edilen sözcüklerden birisi olarak görülmektedir. Hatta Seyyah katıldığı fetihlerin bazılarında fetih suresini bazılarında ise ezan

okumuştur. Dankoff, Evliyâ'nın hafızlık dışında asıl askerî görevinin zafer ezanı okumak olduğunu belirtmektedir (2010, s. 158).

“[6/133a] Beri tarafda cümle guzâtdan evvel hemân küffâr kal'adan çıkınca bu abd-i kemter gedâ yine elime kılıcım alup kal'a kaptusu üzre kuşluk zamânı “fetih ezânın okumak” ibtidâ bu hakîre müyesser oldu, elhamdülillâh.”

Fetih sözcüğü anlam itibariyle savaşın başarıyla tamamlanmış olduğunu ifade etmektedir. Keza TDK Sözlük'te de sözcük “Bir şehir veya ülkeyi savaşarak alma.” anlamıyla verilmektedir. Seyahatnâmê'de de bir bölgeyle ya da bir imaret ile ilgili bilgiler verilirken (özellikle kaleler) bölge ya da mimari yapının başından geçen fetihler anlatılmaktadır. Bununla birlikte Evliyâ Çelebi hem kendi katıldığı hem de bilgi sahibi olduğu fetihleri de etraflıca anlatmaktadır. Bu nedenle fetih/feth sözcüğü de sıklık derecesi yüksek sözcüklerden biri olarak metinde görülmektedir.

“[4/210b] Ba'dehû sene 920 târîhinde Sultân Selîm Hân-ı Evvel “Çıldır fethin” etdikden sonra bu kal'a üzre Bıyıklı Mehmed Paşa Monlâ İdrîs-i İmâdî ile yüz bin askere serdâr-ı mu'azzam edüp deryâ-misâl asker ile serdâr-ı mu'azzam zeyl-i kal'ada meks edince (...)”

[8/199b] Ba'dehu Mengli Geray Hân Bâyezîd-i Velî ile Akkirmân ve Kili kal'aları “fethinde” bulunup sonra merhûm olup (---) medfûndur. Andan (---) hân oldu.

Fetih sözcüğü ile ilişkili fütûhât da Seyahatnâme'de kullanılmaktadır. Fütûhât çoğunlukla *feth ü fütûhât* şeklinde metinde yer almaktadır. Fütûhât yalnızca bir yeri ele geçirmeyi ifade etmek için değil, genel bağlamda kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle fütûhât savaş/çatışma anını ya da sonrasını değil, genel olarak bu kavramı ifade etmektedir. Bu nedenle *fetih* sözcüğünden ayırmaktadır.

“[5/30a] Mefhûm-ı hatt-ı şerîf oldur kim “Melek Lalam, ber-hurdâr-ı ömr olup ekmeğim sana helâl olup hemîşe böyle “feth [ü] fütûhâtlar” edesin.”

“[8/299b] Hemân Kandiye fethi gibi niçe “feth [u] fütûhâtlarda” bulunup niçe haccü'l-ekberler edüp seyâhat-i sa'âdet-i dâreynde nâ'il olasin.”

2.5. Muhasara

Seyahatnâme'de *muhasara* sözcüğü, fetih sözcüğü ile birlikte kullanılmaktadır. Muhasara, “kuşatma anı” ile ilgili bir sözcüktür. Dolayısıyla kuşatmanın sonucunun ne olduğu *muhâsara* esnasında belli değildir.

“[6/22b] Bu kerre hemân İsmâ'îl Paşa zîr-i kal'ada top menzilinden ba'îd asker-i kerrâr ile meks edüp kal'a-i Seykel'e amân u zamân vermeyüp “muhâsara etdi”, ammâ kal'a-kûpluk etmeğe me'mûr olmayup kal'a muhâsara edem derken muhâtara edeyazdı (...)”

“[8/205a] Ve yedi kerre mukaddemâ “muhâsara olup” fethi müyesser olmayup âhıru'l-emr kralın birin Ferhâd Beğ avda avlayup esîr eder.”

Kuşatılan kale, şehir ya da mevkilerin fethedilmesi kuşatmayı gerçekleştiren askerin motivasyonu, ruh durumu ile doğrudan ilgilidir. Evliyâ Çelebi Kandiye Seferi'nden önce şu sözleri düşüncelerini bir sohbet esnasında belirterek askerin psikolojik durumu hakkında bilgi vermektedir:

“[8/203a] “(...) ‘Eğer bu üslûb üzere Beç Kal’âsı “muhâsara olunup” asker ile yek-dil [ü] yek-cihet olup ‘Mâl-ı ganâim sizin, kal’a pâdişahın’ denilirse inşaallah Beç değil Prag ve Amıstırdam ve Lonçat şehirleri bile feth olur’ dedim.”

Evliyâ Çelebi’nin yukarıdaki sözleri sefer muhasara öncesi hem bir askerî bilgi verme hem de askerinin ruh durumunu gösterme açısından önemlidir. Ganimet mallarının askerlere verilmesi durumunda askerlerin büyük bir motivasyon yakalayacakları ve bu motivasyonun Prag, Amsterdam gibi şehirlerin bile fetholunabileceğini belirtmektedir. Seyyah’ın bu kadar detaylı bilgiler sunması ve eserin döneminin kroniklerinden ve resmî belgelerinden çok daha farklı konumda olduğunu göstermektedir.

2.6. Savaş

Savaş sözcüğü diğer ceng, sefer, fetih gibi sözcüklere nispeten daha az kullanılmaktadır. Evliyâ Çelebi özellikle savaş sözcüğünü *perhâş* sözcüğü ile eşdizimli kullanmaktadır. Bununla birlikte *savaş-ı perhaş*² ifadelerinin çetin çatışmaları anlattığı kısımlarda kullanılması dikkat çekicidir.

“[2/261b] Netîce-i merâm, sekiz sâ’at-i nücûm hücum, ceng [u] “savaş-ı perhâş” olmuştur kim gûyâ ceng-i Çıldırın ve yâhûd ceng-i Kosova’dır.”

“[2/331b] asker-i İslâmın vücûdların zeyl-i hisârdan hakk etmeğe sa’y-yı belîğ etmeğe cidd ü cehd edüp üç buçuk sâ’at keşâkeş, yaka çâk, “savaş-ı perhâş” ederken (...)”

“[2/356b] Ve kal’a dizdârı bu kal’adan taşra çıksa katl eylerler yâhûd azl edüp nefy ederler. Zîra cemî’î düşman bu kal’anın bir taşına bin baş verüp yüz bin “savaş etmeğe” cân-baş oynadır.”

“[3/93b] Murtezâ Paşa’nın Direklibel üzere gitmeyüp bu semtde Kızılırmak geçidinden geçmeğe azîmeti haberin çaşıtları getirince hemân ol gice cümle haymelerin bozup bâr-ı bengâhların yükledüp Murtezâ Paşa önünden bir cânibe “savaşmağa” karâr verüp hakîre bir kemer gurûş ve sekiz gulâmıma ellişer gurûş ve katl olunanların birer atların verüp hakîr ile öpüşüp nân [u] yemek hakkın hellâllaşup (...)”

2.7. Âteşe ur-

Evliyâ Çelebi kimi kuşatmalarda *ateşe ur-* yapısını da kullanmaktadır. Bu yapı genellikle *ceng* sözcüğünde olduğu gibi ateşli silahların kullanıldığı savaşlarda *yakıp yıkma* eylemini ifade etmek için tercih ediliyor olmalıdır. Özellik ganimet mallarının toplanmak istediği kuşatmalarda *ateşe ur-* eylemi gerçekleştirilmektedir. Çünkü asker kuşattığı yeri ateşe vererek yağmalama yapmaktadır.

“[6/5a] Ve mukaddemâ sene (---) târîhinde Yanova gazâsına Mehemmed Giray Hân bu şehire uğrayup Kazak-ı Ak askeri bu Belgrad kal’asına sarılıp altı gün yedi gece “ceng-i azîm edüp” âhir-i kâr kal’ayı döğmeden fâriğ olup hân hazretleri taşra şehrin “âteşe urup” gitmişlerdi.”

“[3/179a] Eğer pâdişâhdan bana bir zarar isâbet ederse bunda rehn olanları cümle “kılıçdan geçirüp” yetmiş seksen bin asker Üsküdar’ı nehb ü gâret ve hünkâr sarâyın talan u hasâret edüp gulâmların ve kızların alup şehri “âteşe urup” gidesiz” deyü Kara Hasan Paşa ve gayri haşerât bu ahd-i habâset üzere yemîn edüp Kelâm-ı kadîme el ururlar.”

² Her ne kadar çalışmanın temel alındığı Dankoff, Kahraman, Dağlı ve Kurşun tarafından 2011 yılında yayımlanan çalışmada ifade savaş-ı perhaş şeklinde ifade geçiyor olsa da bu ifade “savaş u perhaş” olarak okunmalıdır. Aksi hâlde anlamsız bir tamlama ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar yağma ve ganimet toplama gibi hususlar kimi zaman Evliyâ'nın kendisi için de bir motivasyon kaynağı olsa da değerli şehirlerin ve yapıların yakılıp yıkılması kendisini rahatsız etmektedir. *Âteşe ur-* birleşigi bu tür bağlamlarda kimi zaman araya sözcükler alabilmektedir. Evliyâ Çelebi bahsi geçen olaydaki rahatsızlığını şu şekilde ifade etmektedir:

[6/5a] Lâkin Âl-i Osmân askerine mukâbil olup mukâvemet edemeyeceğın bilüp böyle bir kal'a-i hısn-ı hasîni ve böyle bir müzeyyen ve mahbûb ve mergûb şehir-i mefîni bırağup cümle kefereleri dağlara firâr etdiklerinde bu kal'anın her tarafından yağmâci asâkiri Tatar girüp zabt u rabtları mümkün olmayup ibtidâ kiliselerinin çanların çıkarup sâ'ir mâl-ı künûzların bulup hadd [ü] hasırdan bîrûn ve hisâbdan efzûn mâl-ı ganâ'imler alup böyle nâzenîn şehri "âteş-i Nemrûd'a urup garîb" şehir, murg-ı semender-vâr böyle ma'mûr dâr-ı diyâr âteş içinde kalup deyyâr bir imâret kalmadı.

[6/11a] her küffâr varoş içinde hâne-i nühûsetlerinde yaturken ol kadar esîr ve mâl-ı ganâ'imler alınıp varoşu "âteş-i Nemrûd'a uruldukdâ" Karol kal'asındaki küffârlar dahi âgâh olup cânib-i erba'asından top atmağa başladı ve bizden hayli âdem haşladı, ammâ çi fâ'ide.

2.8. Muhârebe

Seyahatnâme'de muhârebe sözcüğü çok sıklıkla olmamakla birlikte büyük savaş hâlini genel olarak tasvir etmek için kullanılan sözcüklerden biridir.

"[4/304b] Sene 920 târîhinde Selîm Hân-ı Evvel asrında "Çıldır muhârebesinde" şâh-ı gümrâha imdâd eden Zülkadırlı Şâhrub Beğ oğlu Muhammed Şâh Beğ Çıldır'da münhezim olup (...)"

"[7/110b] Lâkin Sultân Bâyezîd-i Velî karındaşı Şehzâde Korku(r)d Hân ile Anadolu vilâyetinde niçe sene "muhârebede" iken beri tarafda Kazak fırsat bulup bu Doğan geçidi kal'asını alup Timur Hân münhedim etdiği gibi yere berâber eder."

"Harb" sözcüğü muharebe sözcüğünün kökünü teşkil etmektedir. Ancak bu sözcük muhârebe sözcüğüne nazaran daha az kullanılmaktadır. "Harb" sözcüğü genellikle muhârebe sözcüğündeki gibi genel ve büyük savaş hâllerini anlatmaktadır. Bununla birlikte harb sözcüğü, "ceng", "cidâl", "kıtâl" gibi benzer anlamlı sözcüklerle eşdizimli olarak sıklıkla kullanılmaktadır.

"[1/128a] Ba'dehu Galata'da Aronda Kırıl, Rûm keferesiyle yek-dil [ü] yek-cihet olup rûz-merre Kostantiniyye'ye istîlâ eden İspanya keferesiyle "ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl" ederek İspanya şeb [u] rûz cenge tâkat getiremeyüp bir gece Yedikulle tarafından gemilerine süvâr olup"

"[6/178a] yine ahâlî-i Kanije tekâsül etmeyüp hâlâ germâ-ger[m] "ceng [ü] cidâl ve harb u kıtâl" ederler, ammâ efendim Kanijeli gâzîlerinin açlıktan cânları gelmişdir."

Savaş aletlerinin ifade edildiği kısımlarda ise *harb* sözcüğü yine tercih edilmektedir.

"[2/371b]Eimme-i Hanefi'den cevâb [ne vechiledir kim eşkiyâdan bir kaç kimesne bir mahalde tahayyür edüp katlleri icâb etmeyen kimesneleri katl ederiz deyü "âlet-i harb" ile üzerlerine guluvv etseler ve emr-i pâdişâhiye itâ'at etmeseler şer'an ne lâzım olur."

2.9. Kılıç çek-

Evliyâ Çelebi, çatışma anlarının, savaş sahnelerinin görüntülerini sözcükleriyle adetâ resmetmiş ve bunları okuyucunun zihninde iyi canlandırabilmesini amaçlamıştır. Herhangi bir

savaşın çatışma anında ya da bir kuşatmada askerlerin bireysel çatışmalarında *kılıç çek-* öbeğini kullanarak olay anını tasvir etmektedir.

"[2/346b/347a] Sultân Murâd eydür "Dede! Ben seni şu kılıç ile şer'-i Resûl üzre katl [347a] etmeğe geldim" deyü Dede üzre "kılıç çekerek" De[de] eydür "Murâd Beğ! Şer' ile zâhir edâ-yı hizmet etdin, ammâ bu işe me'mûr değilsin. Sığala oğlu elinden kâfirler İzmir kal'asın aldı."

"[6/6b] ol kral-ı dâllin na'se-i murdârı üzre bu kadar mâlî guzât-ı müslimîn görünce el-azametullâh bu kadar gâzîler yağmâ ederken birbirlerine girüp "kılıç çeküp" yetmiş aded yiğit bu deyr içre birbirlerinden şehd-i şehâdeti nûş edüp serhoş-ı dâr-ı bâkî oldular."

2.10. Dendân-ı tîğdan geçir-

Evliyâ, anlatımına canlılık katmak için kılıçla düşmanı alt etmek anlamında "dendân-ı tîğdan geçir-" öbeğini de kullanmaktadır. Bu öbeğin geçtiği yerlerde çatışmada düşmana karşı büyük bir üstünlük kurulduğu anlamı açıkça anlaşılmalıdır. *Dendân-ı tîğ* "kılıç dişi" ifadesiyle *kılıç ucu* kastedilmektedir. Evliyâ, aynı söyleminin devamında *ciger* ve *kebab* sözcüklerini de kullanarak ciğeri delip geçen kılıcı, ciğer kebabındaki *şiş*lere benzeterek kapalı istiâre sanatını icra etmiştir.

"[1/9b] "Pâdişâhım Kaydefâ nâm avretin ne haysiyyeti ola, deryâ-misâl asker ile üzerine varup elin, vilâyetin harâb u yebâb, halkın "dendân-ı tîğdan geçirüp" ciğerlerin kebâb edelim"

"[6/10b] Ertesi gün dörd aded varoşları yakup ve niçe eller ve köyler yakup cümle keferelerin esîr edüp kimin "dendân-ı tîğdan geçirüp" nehr-i Şamos'u atlar ile bî-pâk ayakdan geçüp ol gün sahrâlar içre seğirdüp (...)"

Bununla birlikte *kılıçdan geçür-* öbeğinin de aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir:

"[3/179a] Eğer pâdişâhdan bana bir zarar isâbet ederse bunda rehn olanları cümle "kılıçdan geçirüp" yetmiş seksen bin asker (...)"

2.11. Cidâl ve Kıtâl

Çatışma, savaş anı, büyük savaş anlamlarını karşılayacak şekilde Seyahatnâme'nin birçok yerinde *cidâl* ve *kıtâl* sözcükleri *ceng* ve *harb* sözcükleriyle birlikte kullanılmaktadır. Benzer anlamlı sözcüklerin bir arada ikilemeli kullanımı savaşın büyük ve şiddetli geçtiğini ya da geçeceğini göstermektedir.

"[1/9b] "Yâ İskender, eğer Kaydefâ'dan intikâm alam dersen ceng [ü] "cidâl" ve harb [ü] "kıtâl" dahi olmaya, hemân Karadeniz'i şehir-i Makdonya kurbünden kesüp Akdeniz'e munsab eyle (...)"

"[6/6b-7a] mezbûr taburun üzerlerine varıldıkda hünzîr batakdan çıkar gibi cümle küffâr batakdan taşra çıkup kâmil üç sâ'at ceng [ü] "cidâl" ve harb [ü] "kıtâl" olunup âhirü'l-emr Tatar [7a] bir kerre yan vericek küffâr bunları kaçdı zann edüp askeri kovarak (...)"

2.12. Cihâd

Seyahatnâme'de çok sayıda olmasa da savaş kavramını anlatmak için kullanılan sözcüklerden bir diğeri de *cihâd* sözcüğüdür. Cihâd sözcüğü doğrudan savaş anlatmak yerine din uğruna yapılacak savaş anlatan genel bir bağlama sahip şekilde kullanılmaktadır.

"[7/15a] Cümle bir aded hammâmdır, ammâ {çifte hammâmdır ve} niçe sarâyılarda hammâm-ı mahsûsları ve her hânelerde soba guslhâneleri vardır, zîrâ pâk ve tâhir halkı vardır. Şeb [ü] rûz dîn-i mübîn uğruna "cihâd" ederler."

SONUÇ

Seyahatnâme’de savaşların, seferlerin, gazaların önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Savaşlarla ilgili anlatılarda da elbette diğer konulardaki gibi hayal ürünü, kurgusal ve mübalağalı anlatımları yer almaktadır. Yaşanan olayları her ne kadar kurmacalar ile birleştirse de bu husus eserin tarihî kaynak olarak kullanılmasında engel değildir. Sözcükleriyle resmettiği savaşların politik ve mali yönleriyle ilgilenmeyen Evliyâ Çelebi, doğrudan savaş öncesi, savaş meydanı ve sonrasının anlatımlarını yaparak doğrudan olayın kendisine odaklanmıştır.

Seyahat tutkusunu seferler ve savaşlar ile birleştiren Evliyâ Çelebi, her konuda detaylı bilgiler sunduğu gibi katıldığı bu sefer ve savaşlar konusunda da etraflı bilgiler vererek dönemin görüntüsünü sözcükleriyle çizebilmiştir. Kimi zaman mübalağalı anlatımlar sunsa da özellikle diyaloglarda verdiği bilgiler gerçekliği yansıtmaktadır. Keza Osmanlı kronikleri ve resmî belgeler de Evliyâ’nın anlatımlarını destekleyici mahiyettedir.

Seyyah, savaşlara dair bilgiler sunduğu kısımlarda kullandığı sözcükleri titizlikle seçmiş ve *savaş, ceng, fetih, muhasara, ateşe ur-, sefer, gaza* gibi sözcükleri bilinçli bir şekilde kullanmıştır. Evliyâ Çelebi’nin anlatımlarının bazı yerlerinde yer alan abartı; eserin dil, tarih, coğrafya, edebiyat, halk bilimi gibi alanlarda sunduğu bilgileri değersiz ya da güvenilmez kılmamaktadır.

Kısaca Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin tarih bakımından birincil kaynak olarak ele alınması, bunun Evliyâ’nın sözcük seçimindeki titizliğe dayanması ve eserin söz varlığının buna göre oluşturulması savaş edebiyatı bağlamında eseri önemli bir noktaya taşımaktadır. Bu da Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’ni askeri tarih açısından söz varlığı bağlamında da dikkate değer hâle getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2013). *Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dağlı, Y. vd. (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 4. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dağlı, Y. vd. (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 5. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dağlı, Y. vd. (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 7. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dağlı, Y. vd. (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 9. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306 Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462 Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmalarının Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2008). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*. (Çev. S. Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2010). *Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin Dünyaya Bakışı*. (Çev. M. Günay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. vd. (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Duman, M. (2011). *Evlîyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*. İçinde S. Koz (Ed.), *Evlîyâ Çelebi Yalancı mıydı?* (s. 171-187). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Emecen, F. (2009). *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*. İçinde (Ed. N. Tezcan (Ed.)), *Askerî Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silâhlar* (s. 137-146). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eren, M. (1960) *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ertaş, M. Y. (2012). Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(1), 79-100.
- Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (2011). (haz. Dankoff, R., Kahraman, S. A., Dağlı, Y., Kurşun, Z.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İz, F. (1979). Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler*, 7, 61-79.
- Kahraman, S. A. (2013). *Evlîya Çelebi ile Devr-i Âlem*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, S. A. vd. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 10. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306 Süleymaniye Kütüphanesi Perteve Paşa 462 Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmalarının Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. vd. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. vd. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 6. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. vd. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kurşun, Z. vd. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S. (2011). *Evlîyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*. İçinde S. Koz (Ed.), *Türk Dilinin Büyük Ustası Evliya Çelebi* (s. 275-282). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tulum, M. (2011). XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr (erişim 16.06.2022).

Prof. Dr. Soner Akpınar

**ÇAĞDAŞ
TÜRK ROMANINDA
6-7 EYLÜL OLAYLARI**

Rumlar Etnisite ve Kimlik

Günce Yayınları

MUNİS FAİK OZANSOY

Yaşamı, Yapıtları, Sanatı

H. Yasemin Mumcu

Günce Yayınları

FAİK ÂLİ OZANSOY

YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAPITLARI VE ŞAIRLİĞİ

DOÇ. DR. SEVİM KARABELA ŞERMET

Günce Yayınları

Dr. Murat Gür

**H. Tahsin Nuri'nin
Yiğitler Romanı ve
İzdivaç Dergisindeki
Öyküleri**

Günce Yayınları